

УДК: 633.853.494”321”:631.528

ІВКО Ю.О., канд. с.-г. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

ОЦІНКА Й ДОБІР МУТАНТІВ ЗА СЕЛЕКЦІЙНО Й ГОСПОДАРСЬКО ЦІННИМИ ОЗНАКАМИ В М₃ СОРТУ МАГНАТ РІПАКУ ЯРОГО

Наведено результати досліджень мутагенної дії органічних сполук (ДМУ1, ДМУ2, ДМУ3) в різних концентраціях на ріст і розвиток рослин ріпаку ярого сорту Магнат. Встановлено, що обробка насіння розчинами цих сполук призводить до появи М₃ змінених за морфологічними ознаками рослин, що зумовлено мутаціями та морфозами. Доведено можливість добору в М₃ мутантів за господарсько цінними ознаками: отримано хлорофільні мутації (білі сегменти на листках, біле забарвлення гілок, стручків та окремих листків). Виявлено мутацію з білим забарвленням віночка квітки та гофрованою поверхнею пелюсток, що може бути використано в селекційній практиці як генетичні маркери.

Ключові слова: ріпак ярий, селекція, індукований мутагенез, мутації, добір.

Протягом багатьох тисячоліть примітивна селекція базувалась на відборі спонтанних мутацій. Переважна більшість вирощуваних рослин набула культурних ознак під впливом людини. Цей постійний вплив з боку природи та людини викликав кількісні та якісні мутаційні зміни (Глазко В. И., 2003; Дубинин Н. П., 1985; Жуковський П. М., 1964).

Як стверджував Й.А. Рапопорт (1986), численність проявів випадковості в мутаційних спектрах і відсутність спрямованості мутацій роблять взаємодію природи дискретності в мутаціях і безперервності в доборі найбільш гармонійною і продуктивною. Випадкові мутації є джерелом виникнення нових властивостей у рослин. Використання добором фактора випадкового виникнення мутацій підсилює його творчу роль.

Використання хімічних сполук, що спричиняють мутації, дало можливість селекціонерам віднайти ефективний метод підвищення різноманітності й створення цінних форм культурних рослин. На сьогодні відомо сотні хімічних речовин, які мають мутагенні властивості.

Високоєфективні хімічні мутагени були виявлені Й.А. Рапопортом (1996) і Ш. Ауербах (1978). Хімічні мутагени широко ввійшли в селекційну практику завдяки їх здатності індукувати широкий спектр позитивних змін

(Рапопорт Й. А., 1980).

Метою наших досліджень було виявити мутагенну дію трьох (ДМУ1, ДМУ2, ДМУ3) органічних сполук, які належать до групи алкілюючих, синтезованих НДЦ «Аксо» Інституту біоорганічної хімії та нафтохімії НАНУ.

Матеріал та методика досліджень. Дослідження виконували в умовах дослідного поля Білоцерківського національного аграрного університету у 2008-2010 рр. Виявлені в M_1 - M_3 окремі мутантні рослини піддавали детальному, загальноприйнятому за індивідуально-родинного добору в селекції ріпаку, біометричному аналізу. В потомстві всіх мутантних рослин постійно проводили аналіз елементів продуктивності по виборці з 25-30 рослин. Порівнювали середні показники елементів продуктивності рослин мутантних сімей і вихідного сорту ріпаку ярого Магнат. За результатами статистичного аналізу виділяли кращі форми для залучення до наступного етапу селекційного процесу.

Від сходів до дозрівання ріпаку вели спостереження за рослинами M_3 . Рослини з морфологічними змінами відбирали, проводили індивідуальний біометричний аналіз проводили за загальноприйнятими методиками по середньому зразку 25-30 рослин.

Отримані біометричні дані обробляли методом варіаційної статистики, дисперсійного аналізу за програмою “Statistica-7”, за методиками Б.А. Доспехова (1973) та Г.Ф. Лакіна (1990).

Результати досліджень та їх обговорення. Висота рослин не є прямим елементом структури урожайності ріпаку, але належить до цінних господарських ознак. Зокрема, в останні роки висловлюється необхідність створення низькорослих, і навіть, напівкарликових сортів ріпаку, що пов'язано зі зменшенням вегетативної маси рослин та зниженням втрати насіння при збиранні врожаю.

Добір мутантів з генетично детермінованим укороченим стеблом може дати цінний вихідний матеріал для створення низькорослих сортів.

Отримане нами насіння ріпаку ярого сорту Магнат у M_2 у 2009 р., з популяцій та індивідуальних відборів, було висіяно окремими родинами в 2010 році для подальшого порівняння в M_3 за селекційними й господарсько цінними

ознаками.

З 14 селекційних номерів в M_3 шість мали достовірно коротше стебло порівняно з сортом-стандартом Марія та з сортом Магнат, на базі якого індуковані й відібрані змінені форми (табл. 6.5).

Висота стебла у рослин сорту Магнат за три роки досліджень (2008-2010 рр.) варіювала від $90,7 \pm 1,3$ до $116,2 \pm 1,6$ см залежно від умов року. У 2010 р. вона становила $108,6 \pm 2,3$ см при лімітах 97,0 см (*min.*) і 118,0 см (*max.*) за незначного варіювання ($V = 6,7\%$).

Сформовані три короткостеблові номери ІВР 08-3/1 ($82,2 \pm 2,2$ см), ІВР 08-5/1 ($84,0 \pm 0,9$ см), ІВР 08-7/1 ($93,9 \pm 0,5$ см) мають достовірно коротше стебло ніж властиве рослинам сорту Магнат. При порівнянні розмаху варіювання (*min.-max.*) висоти стебла, чітко видно, що максимальна довжина стебла цих номерів не досягає мінімальної висоти стебла (*min.*=97,0 см) сорту Магнат. Отже це дає підстави для ствердження, що на базі популяції сорту Магнат виділені мутантні рослини, які сформували популяції з генетично детермінованою укороченою висотою стебла.

Таблиця 6.5

Варіювання висоти стебла в M_3 сорту Магнат ріпаку ярого (2010 р.)

Селекційний номер	Висота стебла, см	Lim, см		Дисперсія, s^2	Стандартне відхилення, s	Коефіцієнт варіації, V(%)
		min	max			
Марія St	$109,0 \pm 0,8$	107,0	111,0	3,6	1,9	1,7
Магнат (контроль)	$108,6 \pm 2,3$	97,0	118,0	52,5	7,2	6,7
ІВР 08-3/1	$82,2 \pm 2,2$	73,0	95,0	48,9	7,0	8,5
ІВР 08-5/1	$84,0 \pm 0,9$	80,0	87,0	8,7	2,9	3,5
ІВР 08-5/2	$95,7 \pm 1,7$	88,0	102,0	28,9	5,4	5,6
ІВР 08-7/1	$93,9 \pm 0,5$	90,0	95,0	2,5	1,6	1,7
ІВР 08-9/1	$94,9 \pm 2,1$	83,0	103,0	43,0	6,6	6,9
ІВР 08-14/1	$106,8 \pm 1,3$	100,0	112,0	17,5	4,2	3,9
ІВР 09-5/2/1	$107,1 \pm 1,5$	100,0	115,0	21,9	4,7	4,4

ІВР 09-5/2/2	108,6±1,1	104,0	116,0	12,9	3,6	3,3
ІВР 09-5/3	102,6±1,7	95,0	110,0	27,4	5,2	5,1
ІВР 09-5/4	99,5±1,9	90,0	107,0	35,8	6,0	6,0
ІВР 09-8/1	103,0±1,8	95,0	110,0	30,9	5,6	5,4
ІВР 09-8/2	100,7±1,0	95,0	105,0	9,6	3,1	3,1
ІВР 09-9/2	109,2±2,2	97,0	118,0	47,1	6,9	6,3
ІВР 09-11/1	105,8±1,2	101,0	113,0	14,8	3,9	3,6

Решта виділених селекційних номерів мали висоту стебла на рівні вихідного сорту Магнат (табл. 6.5). Однак необхідно відмітити селекційні номери з високим ступенем вирівняності за висотою стебла. Так, селекційний номер ІВР 08-7/1 в умовах 2010 р. мав висоту стебла $93,9 \pm 0,5$ см за незначних лімітів ($min.= 90,0$, $max.= 95,0$ см), дисперсії ($s^2= 2,5$) та варіювання ($V= 1,7$ %). Але навіть серед короткостеблових селекційних номерів ще трапляється значна гетерозиготність за висотою стебла. Наприклад, у ІВР 08-3/1 розмах ($Lim.$) за висотою стебла сягає 22,0 см за високої дисперсії ($s^2= 48,9$), що вказує на можливість проведення індивідуально-родинного добору за цією ознакою.

Багатьма дослідниками [183, 203, 3] встановлено, що насіннева продуктивність ріпаку є полігенною ознакою, тобто контролюється багатьма генами. Окрім того, вона є комплексною ознакою, яка залежить від багатьох елементів: кількості гілок на рослині, кількості стручків та насінин у стручку, маси 1000 насінин [105, 134].

Між елементами продуктивності існують кореляційні зв'язки і зміна однієї ознаки може призвести до позитивного або негативного впливу на врожайність насіння. Тому ми визначали параметри основних елементів структури урожаю, які широко використовуються в селекційній роботі на підвищену врожайність насіння.

Варіювання довжини стручка в Мз ріпаку ярого сорту Магнат (2010 р.)

Селекційний	Довжина	Lim, см	Дисперсія,	Стандартне	Коефіцієнт
-------------	---------	---------	------------	------------	------------

номер	стручка, см	min	max	s ²	відхилення, s	варіації, V(%)
Марія St	7,2±0,1	7,0	7,5	0,1	0,3	3,6
Магнат (стандарт)	7,3±0,1	7,0	8,0	0,1	0,4	4,9
ІВР 08-3/1	6,9±0,1	6,5	7,5	0,1	0,3	4,9
ІВР 08-5/1	6,7±0,1	6,0	7,0	0,2	0,4	6,2
ІВР 08-5/2	6,7±0,1	6,0	7,0	0,2	0,4	6,2
ІВР 08-7/1	6,2±0,3	5,0	7,0	0,7	0,8	13,3
ІВР 08-9/1	6,3±0,1	6,0	6,5	0,1	0,3	4,1
ІВР 08-14/1	5,9±0,2	5,0	6,5	0,4	0,6	10,4
ІВР 09-5/2/1	7,1 ±0,2	6,0	8,0	0,4	0,7	9,3
ІВР 09-5/2/2	7,0 ±0,2	6,0	7,5	0,2	0,5	7,2
ІВР 09-5/3	7,5±0,1	7,0	8,0	0,2	0,4	5,9
ІВР 09-5/4	7,4±0,1	7,0	8,0	0,2	0,5	6,2
ІВР 09-8/1	7,7±0,1	7,0	8,2	0,2	0,4	5,1
ІВР 09-8/2	7,5±0,1	7,0	8,0	0,1	0,4	5,1
ІВР 09-9/2	6,7±0,2	5,5	7,5	0,4	0,7	10,1
ІВР 09-11/1	7,0±0,2	6,0	8,0	0,4	0,7	9,5

Довжина стручків не є прямим елементом структури насінневої продуктивності. Рослини з довгими стручками можуть мати крупніше насіння, але кількість насінин у стручку може зменшуватися, тому довжина стручка не відіграє вирішального значення в селекції на підвищену врожайність насіння (Chau P., 1989).

Однак результати наших досліджень дають підстави стверджувати, що добір за довжиною стручка може призвести до підвищення кількості насінин в ньому (табл. 2).

За кількістю насінин у стручку практичну цінність становлять номери ІВР 09-8/2, ІВР 09-5/3, ІВР 09-5/4, ІВР 09-8/1, у яких мінімальна їх кількість

перевищує максимум у вихідного сорту Магнат та сорту-стандарту Марія (табл. 3).

Найбільша кількість насінин у стручку ($34,8 \pm 0,8$ шт.) в умовах 2010 р. відмічена в селекційного номера ІВР 09-8/2 (табл. 2). Порівняння розмаху мінливості (*Lim.*) кількості насінин у стручку у вихідного сорту Магнат ($max.= 28,0$ шт.) і селекційного номера ІВР 09-8/2 ($min.= 32,0$ шт.) дає підстави стверджувати, що цей номер становить практичну цінність для подальшої селекційної роботи. Крім того, у даного селекційного номера отримано найбільшу врожайність – 34,2 ц/га.

Таблиця 3 – Варіювання кількості насінин у стручку в М₃ сорту Магнат ріпаку ярого (2010 р.)

Селекційний номер	Кількість насінин у стручку, шт.	Lim, шт.		Дисперсія, s ²	Стандартне відхилення, s	Коефіцієнт варіації, V(%)	Урожайність, ц/га
		min	max				
Марія St	27,7±0,3	25,0	28,0	1,1	1,0	3,6	22,8
Магнат (контроль)	25,0±0,4	24,0	28,0	2,0	1,4	5,7	21,9
ІВР 08-3/1	26,6±0,6	24,0	28,0	3,6	1,9	7,1	16,2
ІВР 08-5/1	22,8±0,4	21,0	24,0	2,0	1,4	6,1	16,0
ІВР 08-5/2	27,2±0,3	26,0	28,0	1,1	1,0	3,8	17,3
ІВР 08-7/1	20,2±1,0	16,0	24,0	10,8	3,3	16,3	18,2
ІВР 08-9/1	21,4±0,9	18,0	24,0	8,0	2,8	13,3	17,6
ІВР 08-14/1	16,7±0,6	14,0	20,0	3,3	1,8	11,0	12,8
ІВР 09-5/2/1	31,6 ±1,2	24,0	36,0	14,0	3,7	11,9	32,0
ІВР 09-5/2/2	29,4±0,9	26,0	34,0	8,0	2,8	9,6	30,3
ІВР 09-5/3	34,4±0,7	32,0	38,0	5,2	2,3	6,6	31,4
ІВР 09-5/4	31,8±0,6	29,0	34,0	3,7	1,9	6,1	29,1
ІВР 09-8/1	31,7±0,7	30,0	36,0	4,9	2,2	7,0	30,6
ІВР 09-8/2	34,8±0,8	32,0	38,0	6,4	2,5	7,3	34,2
ІВР 09-9/2	24,6±1,3	18,0	30,0	16,9	4,1	16,7	32,6
ІВР 09-11/1	31,0±1,0	26,0	38,0	10,9	3,3	10,6	34,5

Висновки. Наші дослідження показали, що обробка розчинами ДМУ насіння призвела до появи в M_3 змінених за різними морфологічними ознаками рослин, особливо за основними структурними елементами продуктивності (кількість стручків на центральному суцвітті, довжина стручка та кількість насінин у стручку), які представляють практичну цінність для подальшої селекційної роботи.

Виділено нами в M_3 мутанти зі зміною забарвлення вегетативних та генеративних частин рослин. Отримані хлорофільні мутації (білі сегменти на листках), біле забарвлення гілок, стручків та окремих листків. А також виділено рослину, яка на центральному пагоні мала як жовте, так і біле (з гофрованою поверхнею) забарвлення пелюсток, а на одній бічній гілці всі квітки мали біле забарвлення віночка ріпаку з гофрованою поверхнею пелюсток.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Доспехов Б. А. Методика полевого опыта / Б. А. Доспехов. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва: Колос, 1973. – 336 с.
2. Лакин Г. Ф. Биометрия / Г. Ф. Лакин. – 4-е изд., перераб. и доп. – М: Высшая школа, 1990. – 352 с.
3. Глазко В. И. Природные и экспериментальные факторы органической эволюции / В. И. Глазко, А. А. Корчинский, Н. В. Роик; за ред. М. В. Роїка // Фактори експериментальної еволюції організмів: Зб. наук. пр. – К.: Аграрна наука, 2003. – С. 12–27.
4. Дубинин Н. П. Генетика / Н. П. Дубинин. – Кишинев: Штиинца, 1985. – 398 с.
5. Жуковский П. М. Культурные растения и их сородичи: систематика, география, цитогенетика, экология, использование / П. М. Жуковский. – Л.: Колос, 1964. – 791 с.
6. Ауербах Ш. Проблемы мутагенеза / Ш. Ауербах. – пер. с англ. – М.: Мир, 1978. – 463 с.
7. Рапопорт И. А. Индукция иммунитета как очередная задача химического мутагенеза и примерный расчет материала для обработки / И. А. Рапопорт // Гены, эволюция, селекция: Избр. труды. – М.: Наука, 1996. – С. 196–220.
8. Рапопорт И. А. Метод адаптивной селекции растений / И.А. Рапопорт // Химический мутагенез в создании сортов с новыми свойствами. – М.: Наука, 1986. – С. 3–52.
9. Рапопорт И. А. Химический мутагенез (проблемы и перспективы) / И.А. Рапопорт, М.Х. Шигаева, Н.Б. Ахматуллина. – Алма-Ата: Наука Каз. ССР, 1980. – 320 с.

10. Chay P. Variation in pod length in spring rape (*Brassica napus*) and its effect on seed yield and yield components / P. Chay, N. Thurling // J. Agr. Sci. – 1989. – № 2. – P. 139–147.

Оценивание и добор мутантов по селекционно и хозяйственно ценным признакам в M₃ сорта Магнат рапса ярового

Ю.О. Ивко

Показано результаты исследований мутагенного воздействия органических соединений (ДМУ1, ДМУ2, ДМУ3) при разных концентрациях на рост и развитие растений рапса ярового. Установлено, что обработка семян растворами мутагенов приводит к появлению в M₃ измененных за морфологическими признаками растений, что вызвано мутациями и морфозами. Доказана возможность отбора мутантов в M₃ с хозяйственно ценными признаками: получены хлорофильные мутации (белые сегменты на листьях, белая окраска побегов, стручков и отдельных листьев). Обнаружено мутацию с белой окраской венчика цветка и гофрированной поверхностью лепестков, что может быть использовано в селекционной практике как генетические маркеры.

Ключевые слова: рапс яровой, селекция, индуцированный мутагенез, мутации, добор.

Evaluation and selection of mutants on plant-breeding and economically valuable signs in M₃ of variety Magnate of spring rape

Y. Ivko

The results of experiments of mutagene influence of organic compounds (DMU1, DMU2, DMU3) are shown at different concentrations on a height and development of plants of spring rape. It is set that over treatment of seed solutions of mutagenes brings to appearance in M₃ of the plants changed after morphological signs, that it is caused by mutations and morphosis. Possibility of selection of mutants is well-proven in M₃ with economic valuable signs: chlorophyll mutations (white segments on leaves, white colouring of branches, pods and separate leaves) are got, it is Found out the mutation of с white colouring of halo of flower and corrugated surface of petals, that it can be used in plant-breeding practice as genetic markers.

Keywords: rape spring, selection, induced mutagenesis, mutations, selection.